

Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο

Σταύρος Ζωγραφάκης

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Χαράλαμπος Κασίμης

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια συνοπτική επισκόπηση της παρουσίας των μεταναστών στην ελληνική οικονομία πριν και μετά την οικονομική κρίση. Επισημαίνονται τόσο οι συγκλίσεις όσο και οι αποκλίσεις από το νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης και αναλύονται τα χαρακτηριστικά των μεταναστών (δημογραφικά και εθνοτικά) και η διαρθρωτική θέση τους σε ορισμένους κλάδους στην αγορά εργασίας πριν την κρίση. Διαπιστώνονται οι θετικές όσο και οι αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία.

Διαπιστώνεται ότι, στην περίοδο της κρίσης οι μετανάστες επιδεικνύουν μεγαλύτερη «ευελιξία» στις εργασιακές σχέσεις για να παραμείνουν στην αγορά εργασίας. Η «ευελιξία» αυτή μεταφράζεται σε χαμηλότερες αμοιβές, περισσότερη ανασφάλιστη εργασία και χειροτέρευση των συνθηκών απασχόλησης που μειώνουν ακόμα περισσότερο το κόστος παραγωγής, συμβάλλοντας στη βελτίωση των αποτελεσμάτων ορισμένων κλάδων και τομέων της οικονομίας που ήδη αποτυπώνονται στο εξωτερικό εμπόριο.

Το κείμενο καταλήγει σε μια μακροοικονομική αποτίμηση της παρουσίας των μεταναστών, καθώς και σε μια αξιολόγηση της μεταναστευτικής πολιτικής στη χώρα μας.

Εισαγωγή

Το «μεταναστευτικό ζήτημα» δεν βρίσκεται άμεσα στις πρώτες θέσεις της πολιτικής επικαιρότητας την περίοδο που γράφεται το άρθρο αυτό, παρά το γεγονός ότι η σημασία του αναγνωρίζεται και εντάσσεται υψηλά στην ατζέντα της Ελληνικής Προεδρίας του Α' εξαμήνου του 2014. Καμιά φορά τα φώτα της δημοσιότητας ανάβουν για λίγο, όταν κάποιο δουλεμπορικό από τις ακτές της Τουρκίας καταφέρνει είτε να αποβιβάσει παράνομους¹ μετανάστες σε ελληνική ακτή είτε να τους πετάξει στη θάλασσα αν γίνει αντιληπτό από τις ελληνικές λιμενικές αρχές, ή τέλος, όταν μετανάστες υφίστανται ρατσιστικές επιθέσεις βίας ή ξεσπούν αναταραχές στα προσωρινά κέντρα κράτησής τους.

Η κατασκευή του φράχτη στον Έβρο έχει περιορίσει σημαντικά τις εισροές μεταναστών, κλείνοντας ερμητικά μια πύλη εισόδου, ενώ παράλληλα έχει αυξήσει την πίεση στα θαλάσσια σύνορα της χώρας, πίεση που εντείνεται εξαιτίας των πολεμικών συρράξεων και πολιτικών αναταράξεων στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου.

Στα χρόνια της κρίσης, τόσο η ενίσχυση της φύλαξης των συνόρων όσο και η ύφεση, λειτούργησαν αποτρεπτικά στην επιθυμία εισόδου για εγκατάσταση και απασχόληση των μεταναστών. Μετά από μια περίοδο ανάπτυξης, που διήρκησε περισσότερο από μια 20ετία, οι συνθήκες άλλαξαν χωρίς, ωστόσο, η Πολιτεία να έχει καταφέρει να διαχειριστεί αποτελεσματικά το μεταναστευτικό φαινόμενο.

Από την άλλη πλευρά, εξαιτίας της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, όλο και περισσότεροι Έλληνες αποφασίζουν να μεταναστεύσουν ή να μην επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Χιλιάδες νέοι υψηλής κατάρτισης αναζητούν μια θέση εργασίας στις χώρες της Ευρώπης και αλλού. Πολλοί νέοι επίσης που σπουδάζουν στο εξωτερικό σήμερα, προσπαθούν με κάθε τρόπο να καθυστερήσουν την επιστροφή τους στην πατρίδα, αναζητώντας απασχόληση στη χώρα που σπούδασαν ή σε κάποια άλλη χώρα.

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια συνοπτική αποτίμηση της παρουσίας των μεταναστών στην ελληνική οικονομία. Η ανάλυση ξεκινάει από τα δημογραφικά δεδομένα τα οποία συνδέονται στη συνέχεια με την αγορά εργασίας. Καταγράφονται θετικές και αρνητικές επιπτώσεις.

Η θετική συμβολή των μεταναστών στις καλές ημέρες του παρελθόντος, όταν η οικονομία βρισκόταν στο ανοδικό μέρος του οικονομικού κύκλου, φαίνεται να ξεθωριάζει στα χρόνια της ύφεσης. Τα πρωτοφανή για τη χώρα ποσοστά ανεργίας και η μεγάλη μείωση των πραγματικών εισοδημάτων των Ελλήνων εργαζομένων έχουν επισκιάσει τα πάντα. Τα προβλήματα των μεταναστών την ίδια περίοδο είναι πολύ μεγαλύτερα σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες. Στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν οι μετανάστες προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον αποδεχόμενοι ολοένα και μεγαλύτερη ευελιξία στις εργασιακές τους σχέσεις. Η μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα τους εξακολουθεί να βοηθά τομείς και κλάδους της οικονομίας να παραμένουν δυναμικοί με τα πρώτα θετικά αποτελέσματα να καταγράφονται στα στοιχεία του εξωτερικού εμπορίου. Η ανάπτυξη και η ευημερία που όλοι αναζητούν είναι συνδεδεμένη με τους μετανάστες, είτε το θέλουν είτε όχι.

¹ Υπάρχει μια εννοιολογική σύγχυση στη σχετική βιβλιογραφία που έχει προξενήσει μια έντονη συζήτηση, καθώς ο όρος «παράνομος» έχει αρνητικά φορτισμένο περιεχόμενο μιας και το «παράνομος» ελάχιστα απέχει από το «εγκληματίας». Αντί του όρου «παράνομος» μετανάστες ή «λαθρομετανάστες» συχνά προτείνονται οι όροι «μη κανονικοί μετανάστες» ή «μετανάστες χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα» ή «μετανάστες χωρίς χαρτιά». Επειδή όμως και αυτοί οι όροι περιέχουν στον πυρήνα τους το στοιχείο της παραβατικότητας, σε αυτό το κείμενο χρησιμοποιείται ο όρος «παράνομος μετανάστης» –όπως συμβαίνει και στα νομικά κείμενα της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης– για κάθε άτομο το οποίο δεν πληροί τις προϋποθέσεις για είσοδο, παρουσία και παραμονή στην ελληνική επικράτεια. Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνιέται ότι, το να είναι κάποιος νόμιμος (ή παράνομος), αυτό δεν συνεπάγεται ότι την επόμενη χρονική στιγμή διατηρεί απαραίτητως αυτή την ιδιότητα του νόμιμου (ή παράνομου), εφόσον το χαρακτηριστικό αυτό μπορεί να μεταβληθεί ανά πάσα στιγμή, καθώς προσδιορίζεται από διατάξεις, ημερομηνίες, πολιτικές που συχνά αλλάζουν ή ανανεώνονται.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με στοιχεία του ΥΠΕΣ το 2010 ο αριθμός των αδειοδοτήσεων έπεσε στις 553.916 από 602.797 το 2009 και το 2011 εμφάνισε ακόμα μεγαλύτερη πτώση στις 497.248 (μια πτώση δηλαδή της τάξης των 105.549).

Οι Αλβανοί κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό των αδειών παραμονής (71%) ακολουθούμενοι από τους Ουκρανούς (3,6%), τους Γεωργιανούς και τους Πακιστανούς (2,9%). Οι Βούλγαροι και Ρουμάνοι –σχεδόν 80.000– έχουν γίνει πολίτες της ΕΕ (νόμιμο πλέον και χωρίς υποχρέωση νομιμοποίησης), αποτελούν το 63% των πολιτών της ΕΕ στην Ελλάδα. Οι άδειες παραμονής εκδίδονται κυρίως για εργασία (43,8%) ή οικογενειακή συνένωση (43,7%).

Η Ελλάδα μια χώρα υποδοχής μεταναστών. Το πρώτο και το δεύτερο κύμα

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Ελλάδα μετατρέπεται από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ένας μικρός αριθμός μεταναστών από ασιατικές, αφρικανικές χώρες, αλλά και την Πολωνία, έρχεται στη χώρα στην αρχή και απασχολείται στις κατασκευές, στη γεωργία και στις κατ' οίκον υπηρεσίες, χωρίς αυτό να έχει αποκτήσει χαρακτηριστικά μαζικού φαινομένου. Μετά την κατάρρευση, όμως, των καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η είσοδος παράνομων οικονομικών μεταναστών στη χώρα έγινε μαζική και ανεξέλεγκτη. Μετά το 1989 οι μετανάστες ήρθαν σε δύο κύματα. Το πρώτο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, στο οποίο κυριαρχούσαν οι Αλβανοί, και το δεύτερο μετά το 1995, που φτάνει μέχρι τη δεκαετία του 2000, με αύξηση της συμμετοχής από άλλες Βαλκανικές χώρες, αλλά και την Ασία (Πακιστάν, Ινδία, Μπαγκλαντές, Ιράκ και Αφγανιστάν) και την υποσαχάρια Αφρική.

Ο μετασχηματισμός της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών οφείλεται:

- ▼ Στη γεωγραφική της θέση και την εύκολη προσβασιμότητα, που τη μετέτρεψαν σε ανατολική πύλη της ΕΕ με εκτενείς ακτογραμμές και εύκολα προσπελάσιμα σύνορα.
- ▼ Στις ραγδαίες οικονομικές αλλαγές, που μείωσαν την οικονομική και κοινωνική απόσταση της χώρας από τις άλλες βορειο-ευρωπαϊκές χώρες μετά την ένταξη στην ΕΟΚ το 1981.
- ▼ Στη βελτίωση του βιοτικού και εκπαιδευτικού επιπέδου των νέων, που οδήγησαν στην απόρριψη των χαμηλού κύρους και χαμηλά αμειβόμενων θέσεων απασχόλησης.

Εν τω μεταξύ, το εύρος της παραοικονομίας, η οικογενειακή βάση της και η εποχικότητα κλάδων όπως ο τουρισμός, η γεωργία και οι κατασκευές, δημιούργησαν ζήτηση για εργατικό δυναμικό ανεξάρτητο από τις πρακτικές του συνδικαλισμού και τη νομοθεσία για τα εργατικά δικαιώματα.

Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός ξεχωριστού καθεστώτος μετανάστευσης στην Ελλάδα και τις άλλες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, που χαρακτηρίζεται από ύστερη εκβιομηχάνιση, με σημαντική την παρουσία της γεωργίας και του τουρισμού, κερδοσκοπική αστική ανάπτυξη και μian ανεπίσημη οικονομία με διευρυμένη οικογενειακή δομή.

Αυτό το «νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης» διαφοροποιείται από το «βορειο-ευρωπαϊκό μοντέλο» της «Φορντιστικής» νόμιμης μετανάστευσης λόγω της διευρυμένης «παρανομίας» της μετανάστευσης, της πολυεθνικότητας και ετερογένειας των μεταναστών που κατευθύνονται προς τη νότια Ευρώπη, της ασυμμετρίας των δύο φύλων (κατά κύριο λόγο άνδρες μετανάστες), της διαφοροποίησης της γεωγραφικής, κοινωνικής και πολιτισμικής προέλευσης των μεταναστών και, τελικά, της συνύπαρξης της μετανάστευσης με υψηλή ανεργία σε χώρες υποδοχής όπως η Ισπανία, η Ελλάδα και η Ιταλία.

Η Ελλάδα, εκτός από ομοιότητες όμως, εμφανίζει και αρκετές διαφοροποιήσεις από τις άλλες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες. Ειδικότερα στην Ελλάδα:

1. Το ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών στον συνολικό πληθυσμό είναι το υψηλότερο στην ΕΕ (10% περίπου του πληθυσμού και 15% του οικονομικά ενεργού).
2. Άνω του ½ προέρχονται από μία χώρα, ενώ η αλβανική μετανάστευση είναι κυρίως οικογενειακής μορφής.
3. Τα κοινά σύνορα με την Αλβανία και τη Βουλγαρία διευκολύνουν την είσοδο και δίνουν στο φαινόμενο μια μορφή κυκλικότητας.
4. Περισσότεροι από τους μισούς μετανάστες παραμένουν σε καθεστώς παρανομίας.
5. Η εποχικότητα και η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας έχουν καταστήσει τους μετανάστες διαρθρωτικό παράγοντα της απασχόλησης σε τομείς όπως οι κατασκευές, η γεωργία, οι υπηρεσίες και ο τουρισμός.

6. Η εθνικότητα και το φύλο διαφοροποιούνται σημαντικά κατά κλάδο αλλά και κατά τη μορφή απασχόλησης, δίνοντας μια έμφυλη και εθνοτική διάκριση στη μετανάστευση (οι Αλβανοί στις κατασκευές και στη γεωργία, οι Πακιστανοί/Μπαγκλαντεσιανοί στις πιο σκληρές και ανθυγιεινές εργασίες στη γεωργία και στη βιοτεχνία, οι γυναίκες από την πρώην ΕΣΣΔ και οι Φιλιππίνεζες στις οικιακές υπηρεσίες κ.ο.κ.).

Οι μετανάστες και τα δημογραφικά δεδομένα

Το μεταναστευτικό ζήτημα έχει δημιουργήσει και εξακολουθεί να δημιουργεί πολλές εντάσεις και προστριβές στην ελληνική κοινωνία. Οι εντάσεις και οι προστριβές πολλές φορές αλληλοτροφοδοτούνται από την παραπληροφόρηση και την αμφισβήτηση των στατιστικών μεγεθών της μετανάστευσης. Στην Ελλάδα η συλλογή στατιστικών δεδομένων για τη μετανάστευση, και γενικότερα για την κατάρτιση δημογραφικών στατιστικών, στηρίζεται σε κρατικούς φορείς, όπως η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας μέσω του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) και μέσω του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (Ασφαλιστικά Ταμεία), το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το Υπουργείο Εξωτερικών, το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, το Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, το Υπουργείο Εσωτερικών.

Οι σημαντικότεροι φορείς σχετικά με τη συγκέντρωση στατιστικών δεδομένων είναι η ΕΛΣΤΑΤ η οποία πραγματοποιεί δειγματοληπτικές έρευνες και απογραφές πληθυσμού και το Υπουργείο Εσωτερικών μέσω της Γεν. Δ/σης Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης, οι υπηρεσίες της οποίας είναι υπεύθυνες για την έκδοση αδειών παραμονής στους μετανάστες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής, στην κρίσιμη δεκαετία του '90 η Ελλάδα δέχθηκε το υψηλότερο ποσοστό μεταναστών στην ΕΕ σε σχέση με το μέγεθος του πληθυσμού της και του εργατικού δυναμικού της.

Η απογραφή του 2001 έδειξε ότι οι μετανάστες στη χώρα ανέρχονταν σε 762.191, ξεπερνώντας το 7% του συνολικού πληθυσμού. Από μελετητές εκτιμάται ότι ο πραγματικός αριθμός είναι αρκετά υψηλότερος (στο 10% του πληθυσμού), η συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στο 15%, ενώ η έκθεση του SOPEMI (2010) υπολογίζει τον συνολικό αριθμό σε 1.259.258.

Πάνω από τους μισούς μετανάστες, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, προέρχονται από την Αλβανία, ενώ δεύτερη σε ποσοστά και πολύ πιο χαμηλά βρίσκεται η Βουλγαρία. Οι δύο αυτές χώρες μαζί με τη Ρουμανία αποτελούν τα 2/3 του συνόλου των μεταναστών. Είναι προφανές ότι, η γειτνίαση με αυτές τις χώρες είναι ο καθοριστικός παράγοντας της μαζικής μετανάστευσής τους προς την Ελλάδα, γεγονός που διαμορφώνει μια κατάσταση κυκλικής μετανάστευσης, όπως προαναφέρθηκε. Πρόσφατα μάλιστα η ένταξη των δύο αυτών χωρών στην ΕΕ (2007) έχει αυξήσει τη συμμετοχή τους στον μεταναστευτικό πληθυσμό, αφού η εξέλιξη αυτή επιτρέπει την ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών τους στην ΕΕ.

Αυτό καταγράφεται και στην πρόσφατη απογραφή του 2011, σύμφωνα με την οποία η ΕΛΣΤΑΤ απέγραψε 911.929 άτομα με ξένη υπηκοότητα. Σε σχέση με την απογραφή του 2001 ο αριθμός των ατόμων με ξένη υπηκοότητα αυξήθηκε κατά 149.738 (+19,6%). Το μεγαλύτερο ποσοστό 52,7% των αλλοδαπών που διέμεναν το 2011 στην Ελλάδα είχαν Αλβανική υπηκοότητα (57,5% το 2001), το 8,3% Βουλγαρική (4,6% το 2001), το 5,1% Ρουμάνικη (2,9% το 2001) και ακολουθεί με 3,7% η Πακιστανική (1,5% το 2001) και 3% η Γεωργιανή (3% το 2001).

Περισσότερο από το 50% των μεταναστών εισήλθαν στη χώρα για να εργαστούν, ενώ το 13% των εισελθόντων αναφέρει την οικογενειακή επανένωση ως αιτία εισόδου. Το φαινόμενο αποκτά σημαντικότερο ειδικό βάρος τα τελευταία χρόνια ως συνέπεια της εφαρμογής ειδικής κοινοτικής οδηγίας.

Τίθεται το ερώτημα αν όλοι οι ξένοι υπήκοοι που απογράφονται στην Ελλάδα μπορούν να χαρακτηριστούν ως μετανάστες (πολλές φορές χρησιμοποιούμε τον αδόκιμο όρο οικονομικός μετανάστης). Η απάντηση είναι όχι. Στο άρθρο αυτό ως μετανάστες θεωρούνται τα άτομα τα οποία προέρχονται από τις Βαλκανικές χώρες, τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ορισμένες χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Νότιας και

Κεντρικής Αμερικής. Δεν συμπεριλαμβάνουμε δηλαδή τους αλλοδαπούς που βρίσκονται στην Ελλάδα και οι οποίοι προέρχονται από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες, όπως είναι οι χώρες της ΕΕ των 15, της Βόρειας Αμερικής κ.ο.κ. Με βάση αυτή την ταξινόμηση, το 2011, οι μετανάστες που απογράφηκαν είναι 840.000. Από αυτούς, ένα μεγάλο μέρος είναι νόμιμοι και οι υπόλοιποι παράνομοι. Εκτιμούμε ότι ένα μέρος των παράνομων μεταναστών δεν απεγράφησαν γιατί η κρίση και οι αυξανόμενες ξενοφοβικές στάσεις του γηγενούς πληθυσμού λειτούργησαν αποτρεπτικά.

Οι Αλβανοί κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό των αδειών παραμονής (71%), ακολουθούμενοι από τους Ουκρανούς (3,6%), τους Γεωργιανούς και τους Πακιστανούς (2,9%). Οι Βούλγαροι και Ρουμάνοι –σχεδόν 80.000– έχουν γίνει πολίτες της ΕΕ (νόμιμοι πλέον και χωρίς υποχρέωση νομιμοποίησης) και αποτελούν το 63% των πολιτών της ΕΕ στην Ελλάδα. Οι άδειες παραμονής εκδίδονται κυρίως για εργασία (43,8%) ή οικογενειακή συνένωση (43,7%).

Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα στην ΕΕ της οποίας ο μισός και πλέον μεταναστευτικός πληθυσμός προέρχεται από μία και μόνο χώρα (Αλβανία).

Επτά στους δέκα μετανάστες προέρχονται από χώρες που βρίσκονται στα βόρεια σύνορά μας (Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία). Αν συνυπολογίσουμε και τις άλλες χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών προέρχεται από την Ευρώπη (80%), ενώ το 16% είναι Ασιάτες. Η κατανομή στα δύο φύλα ωστόσο ποικίλει έντονα, αναλόγως προς την εθνική προέλευση. Η πιο ισοσκελισμένη εικόνα αφορά τους προερχόμενους από την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, όπου οι άνδρες αποτελούν το 50,6% και οι γυναίκες το 49,4% σε μέσα επίπεδα, ενώ άλλες εθνικότητες χαρακτηρίζονται από έντονες ασυμμετρίες ως προς την παρουσία των δύο φύλων (π.χ. από την Αίγυπτο το 77% είναι άνδρες, από το Μπαγκλαντές το 93% άνδρες, από τη Γεωργία το 66% γυναίκες, από την Ινδία το 80% άνδρες, από το Πακιστάν το 96% άνδρες και τέλος από τις Φιλιππίνες το 70% γυναίκες).

Η μετανάστευση υπήρξε ο κύριος παράγοντας της αύξησης του πληθυσμού και της δημογραφικής ανανέωσης στην Ελλάδα μετά το 1991, αφού αυξήθηκε σε 762.191 σε ένα συνολικό πληθυσμό της χώρας που έφτασε το 2001 στα 10.964.020. Η αύξηση της δεκαετίας του 2001 οφείλεται κατά 97% στους μετανάστες και κατά 3% στη φυσική αύξηση. Δέκα χρόνια μετά, το 2011, ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μειώνεται κατά 119.000 σε σχέση με το 2001. Χωρίς τους μετανάστες ο πληθυσμός θα είχε μειωθεί κατά 269.000.

Εκτός από τη μείωση του πληθυσμού στην Ελλάδα, οι δημογραφικοί δείκτες είναι ακόμα πιο αποκαλυπτικοί. Ο δείκτης γήρανσης για το σύνολο του πληθυσμού της χώρας, διαμορφώνεται βάσει των ηλικιακών πληθυσμιακών ομάδων το 2011 σε 134,4 (δηλαδή αναλογούν 134 άτομα άνω των 65 ετών για κάθε 100 άτομα ηλικίας από 0 έως 14 ετών). Ο αντίστοιχος δείκτης μόνο για τους Έλληνες είναι 146,5. Μέσα σε μια δεκαετία ο δείκτης αυτός χειροτέρευσε κατά 20%. Από την άλλη πλευρά, οι μετανάστες Αλβανοί που είναι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα έχουν αντίστοιχο δείκτη γήρανσης 10,21, οι Βούλγαροι 18,9 και οι Ρουμάνοι 5,22. Παρατηρούμε επομένως ότι, οι μετανάστες που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα ανήκουν κατά πλειονότητα στις παραγωγικές ηλικίες των 15 έως 64 ετών. Σημαντική είναι η παρουσία του μεταναστευτικού πληθυσμού και στις νεαρές ηλικίες, ενώ τα ποσοστά ηλικιωμένων είναι ιδιαίτερα χαμηλά. Η μέση ηλικία του πληθυσμού των μεταναστών είναι περίπου κατά 10 έτη μικρότερη από την αντίστοιχη μέση ηλικία του γηγενούς πληθυσμού. Μάλιστα, η μέση ηλικία των Αλβανών είναι τα 29,5 έτη όταν των Ελλήνων είναι τα 42,8 έτη.

Η υπογεννητικότητα και η γήρανση αποτελούν τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι χώρες της Ευρώπης, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα. Σύμφωνα με την Πράσινη Βίβλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η ΕΕ από το 2010 έως το 2030 θα χρειαστεί 20 εκατομμύρια μετανάστες λόγω της μείωσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της. Οι προβλέψεις δείχνουν ότι, εάν μηδενιστούν οι μεταναστευτικές ροές, τα 227 εκατ. των οικονομικά ενεργών Ευρωπαίων θα έχουν μειωθεί στα 201 εκατ. το 2025 και στα 160 εκατ. το 2050. Ο πληθυσμός άνω των 65 ετών θα έχει διπλασιαστεί με συνέπεια τον διπλασιασμό του δείκτη εξάρτησης. Αν δεν ενισχυθούν οι μεταναστευτικές ροές θα υπάρξουν επιπτώσεις στη συνολική οικονομική ανάπτυξη, στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και στην ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. Αν και η μετανάστευση δεν αποτελεί τη λύση σε όλα αυτά τα προβλήματα, καμία λύση δεν μπορεί να βρεθεί γι' αυτά χωρίς να συμπεριλαμβάνει τη μετανάστευση.

Ένας άλλος σημαντικός δημογραφικός δείκτης είναι ο *δείκτης εξάρτησης* ο οποίος αναδεικνύει τη σχέση του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού με τον ενεργό πληθυσμό (ηλικιακές ομάδες κάτω των 14 και άνω των 65 ετών σε σχέση με τις ομάδες από 15 έως 64 ετών). Το 2011 ο δείκτης αυτός για τον ελληνικό πληθυσμό διαμορφώνεται σε 54,6 (δηλαδή αναλογούν 55 άτομα μη παραγωγικών ηλικιών για κάθε 100 άτομα παραγωγικής ηλικίας), όταν το 2001 ήταν 48,8. Από την άλλη πλευρά, στους μετανάστες, ο παραπάνω δείκτης είναι μικρότερος κατά το ήμισυ. Αν μάλιστα υπολογίζαμε μια παραλλαγή του παραπάνω δείκτη που είναι ο *δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων* (ηλικιακές ομάδες άνω των 65 σε σχέση με τις ομάδες από 15 έως 64 ετών), ο δείκτης αυτός είναι συντριπτικά μικρότερος για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς (32,4 για τους Έλληνες, 3,04 για τους Αλβανούς, 2,6 για τους Βούλγαρους και 0,92 για τους Ρουμάνους). Δημογραφικές προβολές δείχνουν ότι το 2050 θα αντιστοιχούν 54 ηλικιωμένοι για κάθε 100 άτομα παραγωγικής ηλικίας. Οι παραπάνω δημογραφικοί δείκτες γίνονται ακόμα πιο εφιαλτικοί αν λάβουμε υπόψη μας την οικονομική εξάρτηση.

Ο οικονομικός δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων το 2013 μας προειδοποιεί ότι αντιστοιχούν 66 ηλικιωμένοι για κάθε 100 εργαζομένους ηλικίας 15 έως 64 ετών. Η τάση είναι έντονα αυξητική και δεν είναι μακριά η ημέρα εκείνη όπου για κάθε εργαζόμενο θα αντιστοιχεί ένας συνταξιούχος. Ο δείκτης αυτός έχει άμεση σχέση με το κρίσιμο μέγεθος της επάρκειας πόρων για τις συντάξεις.

Αγορά εργασίας και μετανάστες: πριν την οικονομική κρίση και σήμερα

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, το 1ο τρίμηνο του 2008 το ποσοστό ανεργίας των μεταναστών ήταν 7,3% έναντι 8,3% των Ελλήνων, μικρότερο δηλαδή κατά μία ποσοστιαία μονάδα. Ο αριθμός των ανέργων έφθανε τις 406,5 χιλιάδες εκ των οποίων 25,8 χιλιάδες ήταν άνεργοι μετανάστες.

Την περίοδο μετά το 1992 και μέχρι το 2008, η ελληνική οικονομία δημιουργεί χιλιάδες θέσεις απασχόλησης. Πραγματοποιείται η σημαντική προσαρμογή του πρωτογενούς τομέα, όπου 273.000 εργαζόμενοι μετακινούνται σε άλλους τομείς (κυρίως υπηρεσίες), η αύξηση του αριθμού των γυναικών που εντάχθηκαν στην αγορά εργασίας, η εισροή χιλιάδων μεταναστών που βρήκαν απασχόληση. Το 2008, τελευταία χρονιά αυτής της περιόδου, καταγράφονται και τα μικρότερα ποσοστά ανεργίας της τελευταίας 20ετίας, από την εποχή δηλαδή που ξεκίνησε το δεύτερο και μαζικότερο κύμα μεταναστών να κατευθύνεται προς την Ελλάδα.

Την περίοδο πριν την κρίση, παρόλο που το ποσοστό ανεργίας δεν ήταν και ιδιαίτερα χαμηλό, δεν παρατηρείται σημαντικός ανταγωνισμός για τις θέσεις απασχόλησης μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών εργαζομένων. Αντιθέτως, οι μετανάστες έπαιξαν ένα συμπληρωματικό οικονομικό ρόλο καλύπτοντας διαρθρωτικά κενά της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα και τις κατασκευές.

Απασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά ως μισθωτοί (91%). Πρόκειται για θέσεις ανειδίκευτης, χειρωνακτικής απασχόλησης που απαιτούν προσόντα πολύ κατώτερα αυτών που διαθέτουν. Το 2008, το 35% των μεταναστών απασχολούνται στον κλάδο των κατασκευών, το 14,2% στη μεταποίηση, το 5,4% στη γεωργία, το 29,7% στις υπηρεσίες και τέλος το 15,3% στις οικιακές υπηρεσίες. Η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών απασχολείται στη χώρα μας με σχέση μισθωτής εργασίας (92,7%). Το 69,7% των εργαζομένων έχει μόνιμη ή αορίστου χρόνου σχέση εργασίας και το υπόλοιπο 30,3% αντιπροσωπεύει παροχή συγκεκριμένου έργου και περιστασιακές εργασίες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, το 2008, οι Αλβανοί κυριαρχούν σε όλους σχεδόν τους κλάδους: 7 στους 10 μετανάστες που εργάζονται στη γεωργία, 6 στους 10 στη μεταποίηση, 7 στους 10 στις κατασκευές, 5 στους 10 στις δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών σε ιδιωτικά νοικοκυριά, έχουν αλβανική υπηκοότητα. Η εθνικότητα και το φύλο διαφοροποιούνται σημαντικά κατά κλάδο αλλά και κατά τη μορφή απασχόλησης. Προκύπτει έτσι και εδώ μια ενδιαφέρουσα έμφυλη και εθνική διάκριση, όπως έχει προαναφερθεί. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των Πακιστανών στις πιο σκληρές και ανθυγιεινές εργασίες, των γυναικών από την πρώην ΕΣΣΔ και των Φιλιππίνεζων στις οικιακές υπηρεσίες κ.λπ. Σε μερικούς κλάδους η απασχόληση των μεταναστών έχει κεντρικό ρόλο. Για παράδειγμα, στις κατασκευές (κατασκευές κτιρίων και εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες) οι μετανάστες συνεισφέρουν με το 34% της συνολικής τους εργατικής δύναμης, ενώ 3 στους 10 εργαζομένους στον κατασκευαστικό κλάδο είναι μετανάστες. Στη γεωργία (φυτική και ζωική παραγωγή) ο ένας στους 2 μισθωτούς εργαζομένους είναι μετανάστης. Να σημειώσουμε δε ότι, σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες, η μισθωτή απασχόληση στον αγροτικό τομέα είναι σχεδόν αποκλειστικά απασχόληση μεταναστών (νόμιμων και παράνομων).

Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 2011, οι μετανάστες συγκεντρώνονται σε περιοχές όπου προσφέρονται θέσεις απασχόλησης. Οι περισσότεροι από τους μισούς έχουν εγκατασταθεί στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, ενώ υψηλότερη συμμετοχή στον συνολικό τους πληθυσμό έχουν περιοχές, είτε με σημαντική τουριστική ανάπτυξη, όπως τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, οι Σποράδες, τα Ιόνια Νησιά και η Κρήτη, είτε περιοχές με αξιοσημείωτη αγροτική ανάπτυξη, όπως η Βοιωτία, η Κορινθία, η Αργολίδα κ.ά. Γενικά η αστυφιλία χαρακτηρίζει την επιλογή εγκατάστασης της πλειοψηφίας των μεταναστών στη χώρα μας.

Από τους 327.600 εργαζόμενους μετανάστες, το 2008, μόλις οι 48.500 (ή το 14,9%) δηλώνουν ανασφάλιστοι, σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Από αυτούς το 88% (243.500) είναι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ, το 6% (17.200) στον ΟΓΑ και οι υπόλοιποι 5% στον ΟΑΕΕ και στα λοιπά ταμεία. Οι παράνομοι μετανάστες γενικά απασχολούνται σε τομείς που εμφανίζουν υψηλή παραοικονομική δραστηριότητα και ένταση ανειδίκευτης εργασίας, όπως είναι οι κατασκευές, οι μικρομεσαίες βιοτεχνίες (ενδύματα), η συντήρηση και επισκευή κατοικιών, η γεωργία, η φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών, η οικιακή βοήθεια, ο τουρισμός, τα εστιατόρια και οι υπαίθριοι μικροπωλητές.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, το μεγαλύτερο μέρος των παράνομων μεταναστών δεν καλύπτεται από τις δειγματοληπτικές έρευνες και επομένως οι εργαζόμενοι παράνομοι μετανάστες στο σύνολό τους είναι ανασφάλιστοι. Αν θεωρήσουμε επομένως ότι το 2008 ο αριθμός των μεταναστών ξεπερνούσε το 1.200.000, τότε περισσότεροι από τους μισούς εργαζόμενους μετανάστες δεν είχαν ασφαλιστική κάλυψη. Οι παραπάνω μετανάστες, είτε είναι παράνομοι και επομένως δεν μπορούν να ασφαλιστούν, είτε είναι νόμιμοι αλλά οι εργοδότες τους απασχολούν χωρίς ασφάλιση για τη μείωση του ίδιου του κόστους εργασίας. Ένα άλλο φαινόμενο που έχει παρατηρηθεί και σε εμπειρικές έρευνες, είναι αυτό της ετεροασφάλισης. Δηλαδή, συχνά συναντώνται μετανάστες ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ, οι οποίοι απασχολούνται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, σε άλλους κλάδους.

Το 2008, με βάση την ΕΕΔ, από τους 327.000 εργαζόμενους μετανάστες, οι 253.200 είναι μισθωτοί. Ο μέσος μισθός αυτών των μισθωτών διαμορφώνεται γύρω στα 800 €. Μάλιστα, μόλις το 1,8% αμείβεται μέχρι 250 €, το 8,5% από 250 € μέχρι 500 €, το 34% από 500 € μέχρι 750 €, το 41,2% από 750 € μέχρι και 1.000 €. Με πάνω από 1.000 € αμείβεται το 14,1%. Η συντριπτική πλειοψηφία πάντως των μεταναστών αμείβεται από 500 € έως και 1.200 €. Την ίδια περίοδο οι Έλληνες έχουν σαφώς καλύτερες αμοιβές. Κατά μέσο όρο, ο μέσος μισθός διαμορφώνεται κοντά στα 1.100 €. Μόλις το 0,7% αμείβεται μέχρι 250 €, το 4,1% από 250 € μέχρι 500 €, το 16,9% από 500 € μέχρι 750 €, το 29,4% από 750 € μέχρι και 1.000 €. Πάνω από 1.000 € λάμβανε το 48,8% των Ελλήνων μισθωτών.

Μετά το 2008 όμως, κλείνει οριστικά ο κύκλος μιας περιόδου ανάπτυξης και ανοίγει ένας νέος κύκλος με χαρακτηριστικά έντονης ύφεσης και αβεβαιότητας. Από το φθινόπωρο του 2009 όλοι οι οικονομικοί δείκτες είναι έντονα πτωτικοί (βιομηχανική παραγωγή, εμπόριο και κυρίως οι κατασκευές).

Τα στατιστικά μεγέθη της αγοράς εργασίας αποτυπώνουν ανάγλυφα το μέγεθος του προβλήματος. Το 1ο τρίμηνο του 2013 το ποσοστό ανεργίας διαμορφώνεται σε 26,2% για τους Έλληνες και 40,4% για τους μετανάστες και ο συνολικός αριθμός των ανέργων φθάνει τα 1.355.237 άτομα εκ των οποίων 166.700 είναι μετανάστες.

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών αυξάνονται ταχύτατα με αποτέλεσμα το 2013 να είναι μεγαλύτερα έναντι των Ελλήνων κατά 14,05 ποσοστιαίες μονάδες. Ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών διαμορφώνεται σε 246.100 εργαζομένους εκ των οποίων το 14% είναι ανασφάλιστοι.

Το 2013, το 85% των μισθωτών εργαζομένων έχει μόνιμη εργασία, ενώ το 25% προσωρινή. Ένας στους 5 με προσωρινή εργασία έχει απασχόληση για χρονικό διάστημα μικρότερο από 1 μήνα, ενώ 4 στους 10 έχουν εργασία από 1 μήνα έως 6 μήνες. Από την άλλη πλευρά, 2 στους 10 έχουν συμβάσεις για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 2 ετών. Από τους εργαζομένους το 2013, οι 14.800 (6%) ήταν άνεργοι πριν από ένα χρόνο, ενώ 34.800 έχασαν την εργασία τους την τελευταία χρονιά.

Το 2013 καταγράφεται μια αλλαγή της κατανομής της απασχόλησης των μεταναστών στους τρεις κύριους τομείς οικονομικής δραστηριότητας (πρωτογενής, δευτερογενής και τριτογενής τομέας). Τώρα πλέον το ποσοστό των μεταναστών που απασχολείται στον πρωτογενή τομέα έχει υπερδιπλασιαστεί. Από το 5,4% το 2008 διαμορφώνεται στο 13,5% το 2013. Το ποσοστό απασχόλησης των μεταναστών στον δευτερογενή τομέα (μεταποίηση) αντανάκλα το μέγεθος της συρρίκνωσης αυτού του τομέα. Το 2008 το 49,6% των μεταναστών απασχολείτο στον δευτερογενή τομέα, ενώ το 2013 το ποσοστό αυτό περιορίζεται στο 29,1%. Τέλος, ένα μεγαλύτερο μερίδιο μεταναστών απασχολεί πλέον και ο τριτογενής τομέας (από 45% το 2008 αυξήθηκε σε 57,3% το 2013).

Σε απόλυτα μεγέθη, το 1ο τρίμηνο του 2013 έναντι του 1ου τριμήνου του 2008, ο πρωτογενής τομέας δημιούργησε 15.500 νέες θέσεις απασχόλησης για τους μετανάστες, σε αντίθεση με τον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, όπου χάθηκαν 90.600 και 6.400 θέσεις απασχόλησης αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στον κατασκευαστικό κλάδο οι μετανάστες που εργάζονται το 2013 είναι μόλις 43.000 έναντι 114.700 που απασχολούντο το 2008, χάθηκαν δηλαδή 71.600 θέσεις απασχόλησης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας στους οποίους οι εργασιακές σχέσεις δεν καθορίζονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και τον κατώτατο μισθό, το 2013 τα μερίδια συμμετοχής των μεταναστών αυξήθηκαν έναντι των Ελλήνων. Για παράδειγμα, το 2008 οι μισθωτοί μετανάστες στον τομέα της φυτικής και ζωικής παραγωγής κάλυπταν το 50% των θέσεων απασχόλησης. Το 2013 η συμμετοχή των μεταναστών αυξάνεται σε 73%, ενώ των Ελλήνων περιορίζεται πλέον στο 27%. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα μεγέθη στον τομέα δραστηριότητας παροχής υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους (από 29% το 2008 αυξάνεται σε 43% το 2013 για τους μετανάστες) και σε δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδότες οικιακού προσωπικού (από 72% σε 75%) και τέλος στις εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, όπου η συμμετοχή των μεταναστών από 39% το 2008, αυξάνεται σε 44% το 2013. Αντίθετα σε τομείς που εφαρμόζονται οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας (για παράδειγμα στους κλάδους της μεταποίησης και στις υπηρεσίες) δεν σημειώνονται αξιοσημείωτες αλλαγές στα μερίδια συμμετοχής Ελλήνων και μεταναστών.

Οι μετανάστες, αν και επιδιώκουν την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες, βρίσκονται σε κατάσταση μεγάλης αβεβαιότητας και απόγνωσης και προσφέρουν ακόμα μεγαλύτερη ευελιξία και φθηνότερη εργασία

αφού, τόσο οι ατομικές και οικογενειακές συνθήκες, όσο και οι ίδιες οι μεταναστευτικές τους στρατηγικές δεν τους επιτρέπουν την άμεση έξοδο. Η επιστροφή για την κύρια ομάδα των Αλβανών μεταναστών είναι συνήθως προσωρινή αλλά και με χαρακτηριστικά κυκλικότητας.

Οι μετανάστες από άλλες χώρες που επιστρέφουν στις πατρίδες τους, είναι περιορισμένου αριθμού και πρόκειται για οργανωμένα από τα ευρωπαϊκά ταμεία επιστροφή. Σύμφωνα με την Ελληνική Αστυνομία το 2012 πραγματοποιήθηκαν 22.117 επιστροφές μη νόμιμων μεταναστών, έναντι 17.279 το 2011. Από αυτές οι 15.793 περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν μέσω των προγραμμάτων αναγκαστικής επιστροφής και οι 6.324 μέσω των εθελούσιων διαδικασιών επιστροφής (ΕΛΑΣ 2012).

Άρα, λόγω των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης στην Ελλάδα (οικογενειακή δομή –νόμιμη μετανάστευση Αλβανών έναντι παράνομης– μη οικογενειακής των Ασιατών ή εποχικής Βουλγάρων και Ρουμάνων), η οικονομική κρίση απορρυθμίζει περαιτέρω τις αγορές εργασίας και μετατρέπει την «ευελιξία» σε μόνιμο χαρακτηριστικό τους.

Οι αρχαιότεροι μετανάστες (κυρίως Αλβανοί) υφίστανται τη μεγαλύτερη πίεση εξαιτίας των συγκριτικά υψηλότερων αμοιβών τους (καθότι συχνά νόμιμοι και καλύτερα δικτυωμένοι) και του υψηλότερου κόστους διαβίωσής τους (οικογενειακή δομή και καλύτερη ένταξη). Μειώνονται οι αμοιβές τους, μετακυλούν² στην ανασφάλιστη απασχόληση ή αλλάζουν απασχόληση. Επιπλέον η κρίση αυξάνει την πίεση στους μισθούς και την απασχόληση και του γηγενούς πληθυσμού, ενισχύοντας τις κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών, καθώς και τα φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας.

Φαίνεται λοιπόν, από μια πρώτη ανάγνωση, ότι η κρίση έχει μεν απορρυθμίσει την επίσημη αγορά εργασίας προσδίδοντας της χαρακτηριστικά της άτυπης (χαμηλότερες αμοιβές, μεγαλύτερη ευελιξία εργασιακών σχέσεων κ.ο.κ.), αλλά ταυτόχρονα αποδομεί ακόμα περισσότερο και την άτυπη αγορά εργασίας στην οποία, τόσο οι εργασιακές συνθήκες, όσο και οι αμοιβές πιέζονται ακόμα χαμηλότερα. Σε αυτή την άτυπη αγορά εργασίας (στην οποία συνεχίζουν να εισέρχονται νεοαφικθέντες παράνομοι μετανάστες επιδεινώνοντας τη σχετική θέση των παλαιότερων μεταναστών) φαίνεται να μετακινούνται και πρώην ή ακόμα νόμιμοι μετανάστες σε μια προσπάθεια να παραμείνουν απασχολούμενοι.

Το αποτέλεσμα είναι όχι τόσο η σύγκλιση των δύο αγορών εργασίας, όπως θα ήταν αναμενόμενο, αλλά η μετακύλιση και των δύο χαμηλότερα διατηρώντας ακόμα μια ιδιότυπη μορφή συμπληρωματικότητας και όχι ανταγωνιστικότητας μεταξύ των δύο πληθυσμών. Έτσι επαναλαμβάνεται το μοτίβο δύο ακόμα διακριτών αγορών εργασίας στις οποίες αναπαράγεται με νέους όρους ένας νέος εσωτερικός ανταγωνισμός στον κάθε πληθυσμό (μεταναστευτικό - γηγενή) για τις συρρικνούμενες θέσεις απασχόλησης.

Στις αγορές εργασίας με μεγαλύτερη ευελιξία οι μετανάστες διατήρησαν ή και αύξησαν τις θέσεις απασχόλησής τους, αποδεχόμενοι όμως πολύ χαμηλές αμοιβές και άσχημες συνθήκες εργασίας. Σε αυτά τα επίπεδα των αμοιβών και των συνθηκών εργασίας οι Έλληνες δεν φαίνονται διατεθειμένοι να εργαστούν ακόμα. Στις αγορές εργασίας που εφαρμόζεται το ισχύον εργασιακό πλαίσιο οι μετανάστες, όπως και οι Έλληνες, είχαν αναλογικά τις ίδιες απώλειες θέσεων απασχόλησης με τα μεριδιά τους να παραμένουν αμετάβλητα.

Οι παραπάνω αλλαγές γίνονται ευκολότερα κατανοητές αν παρατηρήσουμε πώς διαμορφώνονται οι αμοιβές των μεταναστών στο πρώτο τρίμηνο του 2013. Ο μέσος μισθός για τους μετανάστες δεν ξεπερνάει τα 650 €. Μάλιστα, το 27% των μεταναστών αμείβεται μέχρι 500 €, το 80% μέχρι 800 € και περισσότερα από 1.000 € αμείβεται μόλις το 5,2%. Την ίδια περίοδο οι Έλληνες έχουν σαφώς καλύτερες αμοιβές. Κατά μέσο όρο, ο μέσος μισθός διαμορφώνεται κοντά στα 980 €. Μόλις το 8,1% των Ελλήνων αμείβεται μέχρι 500 €, το 34,6% μέχρι 800 € και περισσότερα από 1.000 € το 34,9%. Ο δείκτης ομοιότητας ή ανομοιογένειας μεταξύ

² Στα χρόνια της κρίσης πάνω από 100.000 έχουν εκπέσει της νομιμότητας λόγω της σύνδεσης νομιμότητας και ενσήμων, την ευθύνη των οποίων έχει ο μετανάστης και όχι ο εργοδότης, και μόνον 3.300 περίπου κατέχουν άδεια μακράς διαμονής, ενώ ο αριθμός αυτών που κατέχουν άδεια επί μακρόν διαμένοντες ξεπερνά οριακά τους 100.

Ελλήνων και μεταναστών, σε ό,τι αφορά τα επίπεδα των αμοιβών, από 0,653 το 2008 μειώθηκε σε 0,553 το 2013. Σύμφωνα με τον παραπάνω δείκτη, οι διαφορές ανάμεσα στους μισθούς Ελλήνων και μεταναστών στην περίοδο της οικονομικής κρίσης έχουν αυξηθεί.

Η μεγάλη αύξηση της ανεργίας στους μετανάστες και η συρρίκνωση των εισοδημάτων τους έχει σημαντικές επιπτώσεις στα νοικοκυριά τους. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη του δείκτη απόγνωσης νοικοκυριών³ με μισθωτά μέλη ή ανέργους κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Στην αρχή της οικονομικής κρίσης (πρώτο τρίμηνο 2009) ο δείκτης αυτός για τους Έλληνες λάμβανε τιμή 0,18 (μέση τιμή), ενώ για τους μετανάστες 0,25 (μηδενική τιμή του δείκτη = καμιά απόγνωση, δείκτης με τιμή μονάδα = απόλυτη απόγνωση). Την περίοδο εκείνη, μόλις το 6% των νοικοκυριών των μεταναστών βρίσκονταν σε κατάσταση μεγάλης απόγνωσης (12,5 χιλιάδες περίπου νοικοκυριά). Τέσσερα χρόνια αργότερα, το πρώτο τρίμηνο του 2013, η μέση τιμή του δείκτη απόγνωσης για τους Έλληνες έχει διαμορφωθεί στο 0,39, ενώ για τους μετανάστες στο 0,55. Ενώ το 2009 υπήρχαν 50.000 νοικοκυριά μεταναστών με μισθούς πάνω από 1.000 € για κάθε ένα από τα εργαζόμενα μέλη τους, το 2013 ο αριθμός αυτός των νοικοκυριών έχει περιοριστεί σε 24.500 νοικοκυριά.

Το 2013 το 41% των νοικοκυριών των μεταναστών βρίσκονται σε απόλυτη απόγνωση (88,7 χιλιάδες νοικοκυριά με μέση τιμή δείκτη πάνω από 0,80). Αυτά τα νοικοκυριά βρίσκονται σε κατάσταση απόλυτης ένδειας. Το σύνολο των μελών τους είναι χωρίς εργασία και η πλειοψηφία αυτών δεν λαμβάνει ούτε το επίδομα ανεργίας. Σε αυτά τα νοικοκυριά ζουν χιλιάδες παιδιά και άτομα μη οικονομικά ενεργά. Στην πλειονότητά τους τα νοικοκυριά αυτά βρίσκονται έξω από τα θεσμικά συγκροτημένα κοινωνικά δίκτυα προστασίας και αναζητούν προστασία στα εθελοντικά κοινωνικά δίκτυα αλληλεγγύης που έχουν δημιουργηθεί σε πολλές τοπικές κοινωνίες.

Το ύψος της διαφοράς στους μισθούς που πληρώνουν οι εργοδότες στους μετανάστες και στους γηγενείς καθίσταται βασικό κριτήριο για το ποιος από τους δύο θα απασχοληθεί. Ο μετανάστης, χωρίς ασφάλιση και με χαμηλότερες αμοιβές, έχει ένα σημαντικό προβάδισμα κατάληψης μιας θέσης εργασίας. Μελέτες έχουν δείξει πως στο υποθετικό σενάριο «φεύγουν όλοι οι μετανάστες», μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός των «κενών» θέσεων απασχόλησης θα μπορούσε να καλυφθεί από Έλληνες. Συνολικά οι χαμένες θέσεις απασχόλησης θα ήταν πολλαπλάσιες.

Μια συνολική μακροοικονομική αποτίμηση

Οι μετανάστες που ήλθαν στη χώρα προκάλεσαν ένα πολιτισμικό, οικονομικό και πολιτικό σοκ στην ελληνική κοινωνία, χωρίς ωστόσο να προκύψουν σοβαρές κοινωνικές κρίσεις και τριβές μέχρι η κρίση να αλλάξει τόσο το οικονομικό, όσο και το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Οι μετανάστες (οι νόμιμοι κυρίως) συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία είτε ως μισθωτοί είτε ως αυτοαπασχολούμενοι, (παρ' ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές οικονομικής συμπεριφοράς ανάλογα με την υπηκοότητα του μετανάστη), εισπράττουν αμοιβές και μεταβιβάσεις, πληρώνουν ασφαλιστικές εισφορές και φόρους (π.χ. ΦΠΑ), καταναλώνουν αγαθά και υπηρεσίες, επενδύουν αγοράζοντας νέες κατοικίες, μεταβιβάζουν

³ Με βάση τον ορισμό αυτού του δείκτη, το εύρος της τιμής για το νοικοκυριό κυμαίνεται από το μηδέν, όταν όλα τα ενεργά μέλη του νοικοκυριού εργάζονται ως μισθωτοί και αμείβονται πάνω από 1.000 € μηνιαίως, έως και τη μονάδα όταν όλα τα μέλη του νοικοκυριού είναι άνεργα και δεν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας. Ο δείκτης λαμβάνει υπόψη του το ύψος των αμοιβών, όταν είναι κάτω από 1.000 €, καθώς και το επίδομα ανεργίας. Στα νοικοκυριά που παρακολουθεί ο δείκτης δεν υπάρχουν μέλη που είναι είτε συνταξιούχοι είτε αυτοαπασχολούμενοι. Το μοναδικό εισόδημα που έχουν τα παραπάνω νοικοκυριά αποτελούν οι αμοιβές από την εργασία των μελών τους και τα επιδόματα ανεργίας. Με βάση αυτό τον ορισμό, το 1/3 του συνόλου των νοικοκυριών της χώρας συμμετέχει στον παραπάνω υπολογισμό (1.561.344 νοικοκυριά εκ των οποίων 218.140 νοικοκυριά μεταναστών).

εισοδήματα σε άλλα νοικοκυριά ή στο εξωτερικό (εμβάσματα), αποταμιεύουν. Βοηθούν στη μείωση του κόστους παραγωγής και στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας λόγω των χαμηλότερων αποδοχών τους.

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι μετανάστες συνεισέφεραν σημαντικά στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας και, όλως ιδιαιτέρως, στην επίτευξη των στόχων που απαιτούσε η ένταξη στην ΟΝΕ.

Η παρουσία τους έχει συμβάλει στην αύξηση της ενεργούς ζήτησης, στη βελτίωση των δημογραφικών δεικτών, στη στήριξη των ασφαλιστικών συστημάτων και γενικά στην αύξηση του δυνητικού παραγόμενου προϊόντος. Η παρουσία των μεταναστών στη χώρα μας την τελευταία 20ετία τόνωσε την αγροτική παραγωγή καλύπτοντας τις θέσεις απασχόλησης που εγκατέλειψαν οι Έλληνες, οι οποίοι μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα και σε άλλους τομείς δραστηριότητας. Επίσης σημαντική συμβολή είχαν στην έγκαιρη προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, στην κατασκευή των μεγάλων δημόσιων έργων (Μετρό, Αττική οδός, Εγνατία οδός, ΠΑΘΕ, αεροδρόμια κ.ά.) και στη συνακόλουθη άνθηση του κατασκευαστικού τομέα.

Μελέτες έχουν δείξει ότι η συνεισφορά των μεταναστών στην ενεργό ζήτηση έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των θέσεων απασχόλησης. Η παρουσία δηλαδή των μεταναστών την προηγούμενη περίοδο στη χώρα μας είχε ως αποτέλεσμα μια αυξημένη ζήτηση που οδήγησε στη δημιουργία 100 έως και 125 χιλιάδων νέων θέσεων απασχόλησης εκ των οποίων 85 με 100 χιλιάδες ήταν θέσεις απασχόλησης για Έλληνες εργαζόμενους. Λαμβάνοντας υπόψη και τις δευτερογενείς επιδράσεις η επίπτωση των μεταναστών στο ΑΕΠ, την περίοδο προ κρίσης, πλησίαζε το 3%.

Οι μετανάστες, ως εργαζόμενοι, συμβάλλουν στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. Ειδικότερα στις αρχές της δεκαετίας του '90, η καθαρή συμβολή των μεταναστών στο ΑΕΠ εκτιμήθηκε μεταξύ 1% και 1,5%. Καθώς αυξάνεται σταδιακά ο αριθμός των μεταναστών, νεότερες μελέτες εκτιμούν τη συμμετοχή τους σε 2,3% έως 2,8%. Ένα μέρος της συμβολής αυτής, από 0,5% έως 0,8%, θα πρέπει να αποδοθεί στην παράνομη μετανάστευση. Σημειωτέον ότι, η παραπάνω συμμετοχή των μεταναστών δεν λαμβάνει υπόψη τις δευτερογενείς (έμμεσες) επιδράσεις, που ενίοτε μπορεί να είναι ακόμα σημαντικότερες.

Οι παράνομοι μετανάστες έχουν και αυτοί θετικές επιδράσεις στην οικονομία. Προσφέρουν αυξημένη κινητικότητα εργασίας και ευκαμψία μισθών και διευρύνουν τις στενές μισθολογικές διαφορές ανάμεσα σε ανειδίκευτη και ειδικευμένη εργασία. Είναι προφανές ότι η συμβολή των μεταναστών στην οικονομία είναι πολύ λιγότερο φανερή εξαιτίας της παράνομης παραμονής και εργασίας. Αρκετές από τις εργασίες που εκτελούνται από παράνομους μετανάστες δύσκολα καθίστανται ορατές, αν και πρόκειται για δραστηριότητες ιδιαίτερα «χρήσιμες», αναγκαίες και αποδεκτές στις τοπικές κοινωνίες (π.χ. οικιακοί βοηθοί, εργάτες γεωργίας). Επομένως τείνουν να αυξάνουν την οικονομική αποδοτικότητα, η οποία είναι αναγκαία στα πλαίσια του οικονομικού ανταγωνισμού, στον βαθμό βέβαια που η εργασία των μεταναστών (νόμιμη και παράνομη) είναι συμπληρωματική και δεν υποκαθιστά την εργασία των Ελλήνων.

Η απασχόληση παράνομων μεταναστών μέχρι τώρα φαινόταν ελκυστική επιλογή για τον εργοδότη. Στην Ελλάδα, χώρα με εκτεταμένη παραοικονομία, τέτοια απασχόληση είναι τουλάχιστον ευέλικτη και φτηνή. Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικά πρόσθετα «οφέλη» για τους εργοδότες, όπως η μη πληρωμή των ασφαλιστικών εισφορών, η μη εφαρμογή της νομοθεσίας για την υγιεινή και την ασφάλεια και οι μειωμένες, από κάθε άποψη, απαιτήσεις. Όμως, είναι πιθανόν, μετά την πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση (2013) –με δεδομένη την ποινικοποίηση και την επιβολή υψηλών προστίμων– η απασχόληση παράνομων μεταναστών να έχει μεγαλύτερο ρίσκο για τους εργοδότες.

Η οικονομική επίδραση της παράνομης μετανάστευσης επικεντρώνεται κυρίως στο επιπρόσθετο, μη μισθολογικό κόστος εργασίας (εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και φόρος εισοδήματος), καθώς και στις επιπτώσεις της στη διάθρωση της απασχόλησης (συγκέντρωση των παράνομων μεταναστών σε μικρές επιχειρήσεις και άλλες άτυπες οικονομικές δραστηριότητες που διευρύνουν την παραοικονομία).

Αν και είναι δύσκολο να αποτυπωθεί, είναι εμφανής η πιθανή απροθυμία των ελληνικών επιχειρήσεων να επενδύουν στη δημιουργία καινοτομικών ή ποιοτικών προϊόντων και υπηρεσιών με τελικό στόχο τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους, εξαιτίας του χαμηλού κόστους εργασίας από την απασχόληση μεταναστών. Πολλές επιχειρήσεις στηρίχθηκαν στις χαμηλές αμοιβές που πληρώνουν στους εργαζόμενους μετανάστες αντί να διακινδυνεύσουν τις απαραίτητες αλλαγές της παραγωγικής τους δομής. Η παραγωγική εξειδίκευση θα πρέπει να καθορίζει το είδος της εργασίας που ζητά η παραγωγή και με το οποίο καλύπτει τις ανάγκες της. Αν η παρουσία των μεταναστών προσδιορίζει το είδος της παραγωγικής εξειδίκευσης, τότε αυτή θα είναι μια ρηκή εξειδίκευση που θα στηρίζεται αποκλειστικά στο φθινό κόστος εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση το παραγωγικό πρότυπο της χώρας ανοίγει μια προβληματική προοπτική για την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη.

Σημαντική διαφοροποίηση εμφανίζεται στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, όπου έρευνες έδειξαν ότι, την περίοδο της μαζικής άφιξης και απασχόλησης των μεταναστών, υποστηρίχθηκε και ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός των εκμεταλλεύσεων.

Η μετανάστευση δημιουργεί κερδισμένους (και σε ορισμένες περιπτώσεις) και χαμένους ανάμεσα στον γηγενή πληθυσμό, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αναδιανεμητικά αποτελέσματα τα οποία αφορούν κυρίως τα νοικοκυριά που τα μέλη τους ανταγωνίζονται τους μετανάστες στις ίδιες αγορές εργασίας. Αντίθετα, άλλες ομάδες εργαζομένων φαίνεται να κερδίζουν εξαιτίας της παρουσίας των μεταναστών, όπως για παράδειγμα τα αγροτικά νοικοκυριά. Οι αναδιανεμητικές αυτές επιδράσεις συνδέονται με τη δυσaréσκεια των ομάδων που πλήττονται έναντι των μεταναστών. Όσο αυξάνεται ο αριθμός των μεταναστών (ή όσο αυξάνεται ο αριθμός των ανέργων), τόσο περισσότερο τα παραπάνω προβλήματα οξύνονται.

Δεν έχει εντοπιστεί σοβαρός ανταγωνισμός μεταναστών με τον γηγενή πληθυσμό στις αγορές εργασίας, καθώς ο ρόλος τους είναι μάλλον συμπληρωματικός – ρυθμιστικός, αφού απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν διεκδικούν ή απορρίπτουν οι Έλληνες εργαζόμενοι και καλύπτουν ελλείψεις των επιμέρους αγορών, που έχουν προκύψει από διαρθρωτικούς, δημογραφικούς και κοινωνικούς παράγοντες, παρέχοντας υπηρεσίες με προσόντα ανώτερα των απαιτούμενων αλλά και αποδεχόμενοι μισθούς, εν γένει χαμηλότερους.

Η απασχόληση παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα διευρύνει το σχετικά υψηλό μέγεθος της παραοικονομίας ή ακριβέστερα της άτυπης οικονομίας, παρόλο που η παραοικονομία στην Ελλάδα επηρεάζεται και από πολλούς άλλους διαρθρωτικούς παράγοντες, όπως οι υψηλές υποχρεωτικές ασφαλιστικές εισφορές, η κοινωνικά άνιση παροχή κοινωνικών επιδομάτων, οι ακαμψίες της αγοράς εργασίας, οι ανεπάρκειες της δημόσιας διοίκησης κ.λπ.

Η αύξηση των μεταναστευτικών εμβασμάτων προς το εξωτερικό και η επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών είναι μια άλλη διάσταση που συνδέεται με τη μετανάστευση. Από δημοσιονομική άποψη, ενώ οι νόμιμοι απασχολούμενοι μετανάστες, συνεισφέροντας στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης και πληρώνοντας φόρους, καλύπτουν ένα μέρος της δαπάνης για την ιατρική τους περίθαλψη και τη χρήση του επιδοτούμενου μέρους των υποδομών (π.χ. σχολεία, νοσοκομεία, αστικές συγκοινωνίες), κάτι ανάλογο δεν ισχύει για τους παράνομους, οι οποίοι υπόκεινται μόνο σε έμμεση φορολογία (ΦΠΑ, ειδικούς φόρους κατανάλωσης). Ωστόσο, λόγω του χαμηλού τους εισοδήματος, πολύ λίγοι νόμιμοι μετανάστες πληρώνουν φόρο. Με αυτό το δεδομένο και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι παράνομοι μετανάστες κατά μέσο όρο έχουν χαμηλότερο φορολογητέο εισόδημα από τους νόμιμους, μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό του φόρου εισοδήματος χάνεται εξαιτίας της παράνομης μετανάστευσης. Κατά συνέπεια, η αρνητική επίδραση της παράνομης μετανάστευσης στα δημόσια έσοδα προέρχεται κυρίως από το γεγονός ότι δεν συνεισφέρουν στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης. Επιπλέον, ένα σημαντικό κόστος της παράνομης μετανάστευσης σε ό,τι αφορά την κοινωνική ευημερία, φαίνεται να συνδέεται με την πιθανόν αυξημένη εγκληματικότητα και τις αυξημένες δαπάνες στον τομέα της δημόσιας τάξης και της φύλαξης των συνόρων.

Είναι προφανές και αυτονόητο ότι η μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να αναγνωρίζει τη θετική συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία. Αν δημιουργούνται αναδιανεμητικές επιδράσεις, θα πρέπει οι ασκούντες την οικονομική πολιτική να λαμβάνουν πρόνοια για τις ομάδες που πλήττονται. Οι ομάδες αυτές εντοπίζονται κυρίως στα φτωχά νοικοκυριά, τα μέλη των οποίων, έχοντας τις ίδιες δεξιότητες, διεκδικούν τις παραπάνω θέσεις απασχόλησης. Η συμβολή αυτή μπορεί να γίνει σημαντικότερη, αν δοθούν τα ίδια κίνητρα στους μετανάστες που έχουν και οι υπόλοιποι καταναλωτές. Η ελεύθερη πρόσβαση στο τραπεζικό σύστημα και στα προϊόντα του (πιστωτικές κάρτες, καταναλωτικά δάνεια, δάνεια για αγορά κατοικίας κ.λπ.) βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση, προϋπόθεσή της είναι όμως οι μετανάστες να κατέχουν τα αναγκαία νομιμοποιητικά έγγραφα. Η μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να είναι ευέλικτη και άμεσα αποτελεσματική και θα πρέπει να λειτουργεί ταχύτερα από την ίδια την αγορά.

Η αξιολόγηση της μεταναστευτικής πολιτικής

Ένα μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού ρεύματος της περασμένης περιόδου έχει ήδη ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, χωρίς η ελληνική πολιτεία να έχει παρέμβει ουσιαστικά. Στο παρελθόν, η ένταξη ήταν μάλλον μια ατομική, οικογενειακή υπόθεση παρά το αποτέλεσμα μιας θεσμικά οργανωμένης πολιτικής. Η πλήρης ενσωμάτωση των μεταναστών στην επίσημη αγορά εργασίας αφενός τους προστατεύει έναντι αυθαίρετων όρων απασχόλησης και πολλές φορές απαράδεκτων εργασιακών συνθηκών και αφετέρου τους δίνει κίνητρα μόνιμης και νόμιμης εγκατάστασης, με όλα τα θετικά που απορρέουν από αυτήν. Μεγαλύτερη ενσωμάτωση μεταφράζεται σε μικρότερα εμβάσματα προς το εξωτερικό από πλευράς μεταναστών, μεταφράζεται σε αύξηση της εθνικής αποταμίευσης και σε μεγαλύτερη αύξηση του ΑΕΠ. Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών προστατεύει και τους δύο πληθυσμούς (Έλληνες και μετανάστες) και εξομαλύνει προβλήματα ανάμεσά τους.

Επιχειρώντας μια συνοπτική αξιολόγηση της πορείας της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, μπορούμε, εάν εξαιρέσουμε την πρώτη φάση του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης (λευκή κάρτα), να διακρίνουμε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά στα προγράμματα νομιμοποίησης.

Πρώτον, τα προγράμματα νομιμοποίησης χαρακτηρίζονται από μια φιλοσοφία «περιορισμού» η οποία αναφέρεται τόσο στη μικρή διάρκεια των αδειών παραμονής, καθώς και στη δυνατότητα ανανέωσής τους, με αποτέλεσμα, μεταξύ των προγραμμάτων, να γίνεται νομιμοποίηση συνήθως των ίδιων ανθρώπων, που απλώς κινούνται συνεχώς από το ένα νομικό καθεστώς στο άλλο.

Δεύτερον, δίνεται έμφαση στην πληρωμή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης – έμφαση μεγαλύτερη από ό,τι ισχύει για τους Έλληνες εργαζόμενους, π.χ. ενώ είναι αρμοδιότητα του εργοδότη να πληρώνει τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης στα προγράμματα νομιμοποίησης, το κόστος αυτό και η ευθύνη τελικά μεταφέρεται στους μετανάστες.

Τρίτον, είναι μεγάλο το κόστος της έκδοσης των αδειών, το οποίο είναι και δυσανάλογο εάν ληφθεί υπόψη η διαδικασία και η περίοδος έκδοσης της άδειας παραμονής.

Τέταρτον, η ύπαρξη διαφορετικών κατηγοριών αδειών, με διαφορετικές νομικές προϋποθέσεις, σε συνδυασμό με τη βραχυπρόθεσμη διάρκειά τους, αφαιρεί τη δυνατότητα μακροπρόθεσμου προγραμματισμού και τη δυνατότητα αναγνώρισης των «επί μακρόν διαμενόντων» μεταναστών.

Τέλος, η πολυπλοκότητα, η γραφειοκρατία και η αδιαφάνεια τείνουν να γίνουν μία άλλη κατευθυντήρια αρχή, έτσι ώστε ούτε το κράτος ούτε οι μετανάστες να μπορούν σε πολλές περιπτώσεις να διαχειριστούν τα ζητήματα που ανακύπτουν, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται ο κρατικός μηχανισμός και οι μετανάστες να μένουν μετέωροι, θύματα εκμετάλλευσης διαφόρων κυκλωμάτων.

Με δυο λόγια, η «φιλοσοφία» των διαρκών ελέγχων, η γραφειοκρατία, η αδυναμία της δημόσιας διοίκησης να στηρίξει την εφαρμογή της νομοθεσίας και η απουσία των κατάλληλων υποδομών δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα και καθυστερήσεις στη διαχείριση των αιτήσεων νομιμοποίησης.

Οι επαναλαμβανόμενες νομιμοποιήσεις και ο υψηλός αριθμός μη καταγεγραμμένων μεταναστών επιβεβαιώνουν την αποτυχία της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Δύο δεκαετίες μετά τη μαζική άφιξη των μεταναστών, η χώρα δεν έχει καταφέρει να σχεδιάσει ικανοποιητικές και λειτουργικές πολιτικές, τόσο για τη νομιμοποίηση αυτών που βρίσκονται στη χώρα για χρόνια, όσο και για τη νόμιμη είσοδο εκείνων των μεταναστών που η χώρα χρειάζεται.

Σύμφωνα με έκθεση του SOPEMI (2010) «... το ζήτημα της νομιμοποίησης στην Ελλάδα βρίσκεται στη διατομή δύο κύριων προβλημάτων που κατατρέχουν τους μετανάστες: πρώτον, στο ότι δεν μπορούν να έρθουν στη χώρα νόμιμα για εργασία και δεύτερον, στο ότι όταν καταφέρουν να νομιμοποιηθούν είναι δύσκολο να βρουν και να διατηρήσουν μια σταθερή απασχόληση που θα εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος όταν ανανεώνουν την άδειά τους».

Σήμερα η οικονομική κρίση φαίνεται να αλλάζει την πολιτική ατζέντα μετατρέποντας τη μετανάστευση και τους μετανάστες σε αντικείμενο πολιτικής δημαγωγίας και εκμετάλλευσης, καλλιεργώντας σύνδρομα ξενοφοβίας και ρατσισμού σε όλη την Ευρώπη. Έτσι, ενώ οι μετανάστες υφίστανται πρώτοι τις συνέπειες της κρίσης, συχνά επιχειρείται να τους αποδοθούν τα αίτια της κρίσης. Ενώ είναι γνωστό ότι η κρίση πλήττει τους μετανάστες στο επίπεδο της απασχόλησης αυξάνοντας κατακόρυφα την ανεργία τους συγκριτικά με αυτή των γηγενών, στο επίπεδο της κοινωνικής τους ένταξης μειώνοντας τις δυνατότητες διασφάλισης κοινωνικής προστασίας και δημιουργώντας συνθήκες κοινωνικών εντάσεων και κοινωνικού στιγματισμού, αλλά και στο επίπεδο των εμβασμάτων και της επιστροφής, αφού η κρίση περιορίζει τη δυνατότητα οικονομικής στήριξης των οικογενειών τους στη χώρα προέλευσής τους και σε περιπτώσεις οδηγεί στη διερεύνηση των πιθανοτήτων επιστροφής (ειδικά όταν η δυνατότητα επανόδου μετά την ανάκαμψη είναι εφικτή – αφορά δηλαδή νόμιμους υπηκόους χωρών μελών της ΕΕ), παρ' όλα αυτά μετατρέπονται στα «μαύρα πρόβατα» της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης.

Τα παραπάνω αναδεικνύουν την ανάγκη σχεδιασμού πολιτικών οι οποίες θα αναγνωρίζουν την ιδιαιτερότητα των χαρακτηριστικών του φαινομένου στη χώρα μας, θα εξασφαλίζουν την απαιτούμενη ευελιξία στη διαχείριση της κινητικότητας, την προσαρμογή στις νέες συνθήκες της κρίσης αλλά και την κοινωνική ένταξη και καταπολέμηση της ξενοφοβίας και του ρατσισμού.

Μάλιστα σε αντιδιαστολή με την απασχόληση παράνομων μεταναστών, θα μπορούσε να είχε αναπτυχθεί ο θεσμός της προσωρινής νόμιμης μετανάστευσης αλλά και η διευκόλυνση της κυκλικής μετανάστευσης, κυρίως με την Αλβανία. Τα τελευταία χρόνια γίνονται κάποια δειλά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση από το Υπουργείο Εργασίας. Υπηρεσία του υπουργείου διαχειρίζεται τις μετακλήσεις μεταναστών στη χώρα, οι οποίες βασίζονται σε ένα εργοδοτικοκεντρικό σύστημα. Ο αριθμός των μετακλήσεων για απασχόληση στηρίζεται στα αιτήματα των εργοδοτών τα οποία συλλέγονται, καταγράφονται ανά τη χώρα και τελικά εγκρίνονται με την έκδοση Κοινής Υπουργικής Απόφασης. Το 80-90% αυτών των αιτημάτων αφορούν συνήθως, τα τελευταία χρόνια, στον πρωτογενή τομέα και πρόκειται για εποχιακή απασχόληση που δεν μπορεί να ξεπερνά τους 6 μήνες, συγκεντρώνεται δε στις αποκεντρωμένες περιφερειακές διοικήσεις. Ο αριθμός αυτών των αιτημάτων βαίνει μειούμενος στα χρόνια της κρίσης (16.861 για το 2012 από 28.924 το 2009, 26.209 το 2010 και 24.083 το 2011), η δε συντριπτική πλειοψηφία των απασχολούμενων είναι Αλβανοί.

Ένα σημαντικό τμήμα των οικονομιών αρκετών ευρωπαϊκών χωρών αφορά στην παραοικονομία και αυτό από μόνο του καθιστά δυσκολότερη την ένταξη των μεταναστών μέσα από διαδικασίες νόμιμης απασχόλησης. Επιπλέον, φαίνεται ότι οι μετανάστες είναι από τα πρώτα «θύματα» των ευρωπαϊκών φόβων για την παγκοσμιοποίηση, γεγονός που δυσκολεύει τα επιχειρήματα αυτών που ισχυρίζονται ότι οι μετανάστες είναι σημαντικό για τη βιωσιμότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Ενώ όλες οι χώρες αναγνωρίζουν την ανάγκη χάραξης τόσο εθνικών όσο και ευρωπαϊκών πολιτικών τώρα που δεν υπάρχουν εσωτερικά σύνορα, δεν φαίνεται να υπάρχει τελικά συμφωνία ως προς το ποιες θα είναι αυτές οι πολιτικές. Το αποτέλεσμα είναι, παρά τις διακηρύξεις, οι εθνικές κυβερνήσεις να χαράσσουν τις δικές τους πολιτικές και να είμαστε, θα έλεγε κανείς, ακόμα μακριά από μια συνεκτική κοινή μεταναστευτική πολιτική.

Γι' αυτό, τόσο σε εθνική όσο και σε ευρωπαϊκή κλίμακα είναι αναγκαία μια ευρεία καμπάνια ενημέρωσης και πληροφόρησης των πολιτών για τις θετικές όψεις της μετανάστευσης και τα οφέλη της οικονομίας από τη νόμιμη συμμετοχή τους στην οικονομική δραστηριότητα και την ολοκληρωμένη ένταξή τους στην κοινωνική ζωή. Σε αυτή τη βάση μπορεί να αναπτυχθεί η απαιτούμενη κοινωνική συναίνεση χάρη στην οποία θα ξεπεραστούν οι αβεβαιότητες που παραμένουν σχετικά με τη νομιμοποίηση της παραμονής, την κοινωνική ένταξη, αλλά και θα αντιμετωπιστούν οι οικονομικές πιέσεις που συνεπάγεται η κρίση.

Αντί επιλόγου

Όλα όσα προαναφέρθηκαν καταδεικνύουν ότι οι μετανάστες αφήνουν τα δικά τους ίχνη στην ελληνική οικονομία. Αυτά τα ίχνη είναι άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ευδιάκριτα. Τις περισσότερες φορές τα ίχνη αυτά έχουν προέλθει από πολλή και σκληρή δουλειά, χωρίς πάντοτε η ανταμοιβή της να είναι η ανάλογη. Υπό αντίξοες εργασιακές συνθήκες, πολλές φορές και με κίνδυνο της ζωής τους, συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία ως ένας «ιδιαιτέρως» και προπάντων «φτηνός» συντελεστής παραγωγής. Ο συντελεστής αυτός τα τελευταία χρόνια εύκολα ανακυκλώνεται με νέες εισροές μεταναστών, που είναι διατεθειμένοι να εργαστούν ακόμα σκληρότερα και με ακόμα χαμηλότερες αμοιβές. Αποτελεί ένα αναπόσπαστο τμήμα της παραγωγικής διαδικασίας και εξισορροπεί προς τα κάτω το συνολικό κόστος που προκύπτει από τις αυξημένες τιμές των άλλων συντελεστών παραγωγής, όπως είναι για παράδειγμα η ενέργεια. Τα ίχνη τους είναι ορατά και ευδιάκριτα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης που διέρχεται η ελληνική οικονομία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του εξωτερικού εμπορίου οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων το πρώτο εξάμηνο του 2013 καταγράφουν αύξηση μεγαλύτερη του 10%. Αύξηση επίσης καταγράφεται στις εισροές ξένου συναλλάγματος εξαιτίας της μεγάλης εισροής ξένων τουριστών στη χώρα μας. Στην πρώτη περίπτωση, η αύξηση των εξαγωγών οφείλεται εν μέρει και στην αυξημένη ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού. Στη δεύτερη περίπτωση, η μεγάλη εισροή ξένων τουριστών οφείλεται και στις ανταγωνιστικές, χαμηλές, ξενοδοχειακές τιμές. Και στις δύο περιπτώσεις, η συμμετοχή των μεταναστών είναι καταλυτική λόγω της σημαντικής παρουσίας τους σε αυτούς τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Χωρίς αυτούς η συγκομιδή, συσκευασία και τυποποίηση του αγροτικού προϊόντος την κατάλληλη χρονική στιγμή δεν θα ήταν δυνατή. Αυτό το γνωρίζουν πολύ καλά οι άνθρωποι που δραστηριοποιούνται στον πρωτογενή τομέα. Από την άλλη, πλήθος υποστηρικτικών δραστηριοτήτων που συνδέονται άμεσα με το τουριστικό προϊόν εκτελείται από πληθώρα μεταναστών, όπως για παράδειγμα η εστίαση, όπου ένας στους τέσσερις εργαζόμενους μισθωτούς είναι μετανάστης. Ο μετασχηματισμός του αγροτικού και τουριστικού προϊόντος σε προϊόν ανταγωνιστικό με ενσωματωμένη υψηλή προστιθέμενη αξία δείχνει τον δρόμο εξόδου της οικονομίας από την οικονομική κρίση. Ο μετανάστης έχει και αυτός τη δική του συμμετοχή σε αυτόν τον μετασχηματισμό.

Βιβλιογραφία - Πηγές

Γιαννίτσας, Τ., (2005), *Η Ελλάδα και το Μέλλον: Πραγματισμός και Ψευδαισθήσεις*, Εκδόσεις Πόλις.

Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α., Μητράκος, Θ., (2009), Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, Ι.ΜΕ.ΠΟ.

Ζωγραφάκης, Σ., Μητράκος, Θ., (2012), «Ο κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά μισθωτών και ανέργων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης», στο *Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης*, Τράπεζα της Ελλάδος.

Κασίμης, Χ., Παπαδόπουλος, Α. Γ., (επιμέλεια), (2012), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Kasimis, C., (2012), Greece: Illegal Immigration in the Midst of Crisis, *Migration Information Source*,

(March: <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=884>)

SOPEMI, (2010), Greece, Report prepared for the SOPEMI Meeting Paris, 1-3 December 2010.